

Det omedvetnas universum

Inför en resa till Australien nyligen läser jag följande i resehandboken:

Den aboriginska kulturen tog sig olika uttryck beroende var på kontinenten stammarna levde, dvs vid floderna, träskan och stränderna, eller vid Torres sund och på Tasmanien. Trots skillnaderna är emellertid de gemensamma särdragen och enhetligheten påfallande.

Aboriginen är förbunden med Drömmen. Världsalltet som representerar både individens förflutna, nutid och framtid saknar koppling till den normala tideräkningen. Drömmen binder honom till den jord som ger honom näring och möjlighet att överleva. De första vita anklagade ständigt den inhemska befolkningen för att inte visa något intresse för att äga sin jord. Detta ointresse tog de som förevändning för att beröva aboriginerna deras land, och förstod inte att de senare kände en fullständig samhörighet med denna både närande moder och andlige fader. Den aboriginska livsstilens komplexitet och unika karaktär bottenar till stor del i dess anknytning till Drömmen. Drömmen är både kropp och själ och rymmer alla händelser och skeenden, alla orsaks- och verkanssamband. Livet och allt levande har sina rötter i Drömmen. I denna förenas människor, växter och djur tillsammans med det verkliga och det symboliska. Den är samhällets grund vad gäller dess viktigaste ekonomiska och kulturella aspekter. Tillvaron är en förlängning av denna födelse vars principer var och en för vidare genom efterbildande eller ytterst noggrann omformulering. Detta ger riterna, konsten och religionen en egenartad färgrikedom, samtidigt som dess uttolkare och kunskapare måste ta på sig fullt ansvar.

Baserat på föredrag vid XVIIIe Nordiska psykoanalytiska kongressen i Uleåborg 2002.

Detta slog mig som en beskrivning av ett slags paradiskt liv i det omedvetnas universum och förde mina tankar till skillnaden mellan omedvetenhet och medvetande som inte så enkel. Neurofysiologen Damasio har i sina böcker reflekterat över och från sin utgångspunkt studerat vari medvetenheten består och vad det egentligen är som är ändamålet med medvetandet. Det mesta i vår hjärna sker som automatik utan medvetenhet vilket ger tid och frihet att genom medvetandet expandera livsutrymmet. Han hävdar att människans unika egenskap att vara medveten om sin medvetenhet är till för hennes individuella överlevnad och kan inte förmedlas som upplevelse till någon annan. Vi kan aldrig veta vad den andra är medveten om utan bara dra en slutsats om att den andra liknar oss själva i någon utsträckning och tänker ungefär som vi. Jag menar att just detta förmedlande av förmodan om att den andra är lik mig själv och den tolkning som ligger i detta just är begynnelsen i medvetandets uppvaknande i psykoanalytisk mening. Jag tänker mig att detta uppvaknande är fundamentalt för människoblivandet och att det också är ett uppvaknande – på gott och ont – ur drömmen i aboriginsk mening. Det intressanta med detta uppvaknande, tänker jag, är inte att det är ett uppvaknande ur den aboriginska drömmen – det omedvetnas universum – utan att det är ett uppvaknande *med hjälp av* drömmen. Det är drömtänkandet som möjliggör den förmedling av *att* den andra tänker och känner liksom av *vad* den andra tänker och känner. Det är förmedlandet av att leva i samma dröm som ger modet till ett uppvaknande till mänskligt liv och till relationens unika möjlighet.

Detta ser jag som en länk mellan uppväckandet ur det omedvetna som sker med hjälp av det slags gemensamt drömande som är införlivandets villkor och som är modern och barnets gemensamma dröm.

Det jag kallar *införlivande* är den process genom vilken den nya individen alltifrån moderlivet introduceras till den yttervärld till vilken han eller hon är på väg att födas. Förloppet ser jag som ett förlopp av intensiv förmedling från modern till barnet av det slags medvetande som är tillvarons villkor. Damasio har från strikt neurofysiologisk synpunkt hävdad att den ena individen aldrig på ett påvisbart sätt kan förmedla en *upplevelse* till den andra. Jag tänker att det är just detta som sker i den process av införlivande där modern introducerar sitt barn till livet och medvetandet från dess totala omedvetenhet. Damasio beskriver medvetenheten som en känsla som utgår från kroppsliga förnimmelser och därtill *känslan* av denna känsla. Förmedlingen och tolkningen av känslor mellan mo-

dern och barnet ser jag som essensen i det jag kallar den utvecklande dialogen som jag beskriver som en kommunikation mellan mor och barn i en process som har en kognitiv skänkel och en känslomässig skänkel som jag kallar bekräftelsen. Den centrala idén i det som pågår i dialogen mellan modern och barnet är det paradoxala i att det som sker i ett drömligt tillstånd och således i ett slags omedvetenhetens universum är det som leder till barnets uppvaknande till medvetet liv. Paradoxen ligger i att en dialog som förs i ett drömligt tillstånd har som mål uppvaknandet ur drömmen till medvetande. Grunden ser jag som just det som Damasio ifrågasätter – nämligen att den ena parten – modern – äger förmågan att förstå och i sig uppleva barnets *upplevelse*.

Under mina spekulationer kring införlivandets villkor och natur från psykoanalytisk synpunkt, har Freuds teleskopiska modell gjort mig övertygad om att merparten av vårt införlivande äger rum i ett omedvetet universum. Den teleskopiska modellen som Freud presenterade i *Drömtydning*

[bild infogas]

innebär just en stark betoning av det omedvetnas närvaro i både införlivande genom system V (varseblivning) och förankring i de olika minnessystemen med passage av System Fmv och Omv och – när motoriken i sömnen är urkopplad – genom aktivering av system V i retrograd riktning som varseblivning av den manifesta drömmen. Jag läser diagrammet så att processen löper i ett slags oavlåttligt pulserande fram och åter genom "teleskopet". Modellen är användbar för att förstå drömmen som en del i de normala vardagliga psykiska skeendena men också för att förstå att drömmens sätt att manifesteras det omedvetna tänkandet parallellt med men vid sidan av det medvetna tänkandet, planerandet och rationella handlandet. Freuds teleskopiska modell säger oss detta uppenbara att drömtänkandet inte upphör för det att vi är vakna utan att det hela tiden pågår och påverkar alla våra medvetna och rationel-

la göranden och låtanden. Vi kan vara uppmärksamma på andra delar av de själsliga akterna i vårt liv som kräver vår uppmärksamhet utan att drömtänkandet för den skull någonsin upphör. Det är i de ögonblick uppmärksamheten sviktar eller när trötthet påverkar oss som felhandlingar, felsägningar eller dagdrömmar tar över och slår igenom strömmen av medvetenhet och rationalitet. Kanske är det till och med så att det omedvetna varat hela tiden dominerar oss och att vi med knapp nöd och med ansträngning håller en strimma av medvetenhet och överblick vid liv i ett hav av omedvetet fungerande och tänkande.

Tillåt mig illustrera denna tanke med en egen dagboksanteckning från i år:

Den 7 juni tidig morgon. Vaknar tidigt i den strålande sommaren. Föredraget som borde varit färdigt är oskrivet. Det är olidligt att sitta inne och reflektera när naturen ligger därute som en ljuvlighet att gå in i och njuta av. Vid badet från den stora stenen i sjön låter jag mig famnas av vattnet – flyter ut och smälter samman men vågorna och djupen, känner av min barndoms gamla fantasi om att fiskar från djupet ska nappa på mitt kön och kastrera mig – kan dock lugna mig: det händer inte – ändå lägger jag extra kraft i bentagen när jag simmar mot land och kan inte låta bli att tänka på de stora karporna som jag sett röra sig i kvarndammen. Tänk om – men jag slår bort tankarna, men vänder mig ändå på rygg en stund i vattnet...

Jag tänker mig ibland det omedvetnas universum som ett hav som omger mig på alla sidor med ofattbara djup som innehåller allehanda monster som rör sig där nere – hotfulla och okända och med ofattbar makt och kraft. Mitt medvetande utgör min simning, mitt arbete för att hålla mig upp vid ytan så att jag kan röra mig i den riktning jag bestämmer, så att jag kan ta mig i land och torka i morgonsolen.

Det är ju inte så märkvärdigt att jag är medveten. Det märkvärdiga är att jag är medveten om att jag är medveten och kan göra dessa reflektioner och ta hjälp av upplevelserna vid simturen i sjön som en metafor för mitt förhållande till mitt eget okända och skrämmande omedvetna. Jag kan ju känna

igen farhågorna och iaktta mina fantasier om dem, men jag låter dem inte ta kommandot över mig och jag grips inte av samma panik som understundom i min barndom. Kanske har jag vidgat mitt medvetande om några av mitt omedvetnas framträdelseformer en liten smula och därmed erövrat en grad av kontroll.

I varje fall känner jag ett visst mått av kontroll i stunden, tillräckligt för att kunna njuta av simturen och upplevelserna där vid sjön som jag mycket hellre ägnar mig åt än att skriva ett föredrag om det omedvetnas universum att framföra vid kongressen i Uleåborg som kanske är den sista jag be-
vistar.

Ett ögonblick föresvävar mig att det att hålla föredraget vid kongressen liknar simturen vid sjön. Mina psykoanalytiska kolleger förefaller kanske vänliga men liknar de inte också i mina tankar de hotfulla odjuret i djupet som vill snappa efter mig, äta mina lemmar och kanske dra ner mig i djupet – tanken drar snabbt förbi men jag kan ändå hjälpligt mota bort dem för att finna den sinnesro som gör det möjligt för mig att fortsätta mina reflektioner.

Några rader av Freud sammanfattar på ett annat sätt förbindelserna mellan de olika instanserna i psyket som blev aktuella under min simtur.

Flera decennier efter kapitel sju i *Drömydning* sammanför han på följande sätt sina olika modeller av psyket i *Psykoanalysens huvudlinjer*:

Omedvetenhet är den allenarådande kvaliteten i detet. Detet och det omedvetna hör lika nära samman som jaget och det förmedvetna, ja, förhållandet är här ännu mer uteslutande. En tillbakablick på en individs utvecklingshistoria och psykiska apparat gör det möjligt att fastställa en betydelsefull uppdelning i detet. Ursprungligen var ju allting det, och jaget utvecklades ur detet genom yttervärldens fortlöpande inflytande. Under denna långsamma utveckling gick en viss del av detets innehåll över i det förmedvetna tillståndet och upptogs på så sätt i jaget. Annat stannade kvar oförändrat i detet som dess svårtillgängliga kärna. Men under denna utveckling återförsatte det unga och svaga jaget redan upptaget material i omedvetna tillstånd, släppte det ifrån sig och förhöll sig på

samma sätt gentemot en del nya intryck som det hade kunnat ta upp, så att dessa, efter att ha tillbakavisats, bara kunde efterlämna ett spår i detet. Denna senare del av detet kallar vi, med avseende på dess uppkomst, för det bortträngda. Det spelar knappast någon roll att vi inte alltid klart kan skilja mellan de båda kategorierna i detet. De sammanfaller ungefärligen med uppdelningen i ursprungligen medbragt och under jagets utveckling förvärvat.

I dessa formuleringar tycker jag mig känna igen min vision av det omedvetnas universum som också skulle kunna beskrivas som det universella detet ur vilket jaget framträdde med medvetenhetens möjlighet genom yttervärldens inflytande. Som jag tänker mig denna process är detta just den utvecklande dialogens inflytande – de känslomässiga bekräftelserna av gjorda upptäckter, igenkännandet och förstärkningen i igenkännandet, möjligheterna att aktivt uppsöka det som väcker lust eller undvika det som väcker olust. Allt detta kan härbärgeras inom det inre referenssystemet och ge en relativ trygghet. Emellertid är tryggheten relativ eftersom det inre referenssystemets gränser mot det omedvetnas universum är genomsläppliga, tidigare införlivat men otillräckligt bearbetat innehåll finns i form av hotande introjekt eller idealiserade bilder av mig själv eller av andra till vilka man kan söka tillflykt. Jagets rationella delar kan till en tid hålla stånd mot en invasion av primitiva önskningar, impulser eller farhågor, och till slut kollapsar självbilden och det omedvetna universum kommer att dominera och vi somnar och drömmer, tills ett nytt uppvaknande sker. Varje dags uppvaknande kommer att i viss mån skingra det omedvetnas demoner och änglar liksom den tidiga barndomens uppvaknande skedde genom att vi i den utvecklande dialogen förfördes till en medvetenhet om vårt medvetande.

I den modell av den utvecklande dialogen som jag först skisserade, utgjorde det jag kallade ”återfrågning” barnets aktiva appell till föräldrarna om återförsäkringen om överlevnad och möjlighet till behovstillfredsställelse och föräldrarnas svar till barnet en bekräftelse buren av kärlek och igenkännande av dess behov. Bollas har i sina texter om ”återupptäckten” av hysterins väsen på ett poetiskt sätt betonat vikten av denna känslomässiga och i grunden sexuella bekräftelse av barnets existens. Denna föräldrabindning som har beskrivits på olika sätt av otaliga psykoanalytiska tänkare ser jag som den del av den utvecklande dialogen som väcker barnet till medvetande

och psykiskt liv. Solms har beskrivit hur denna första barnomsperiod i den neurofysiologiska utvecklingen motsvaras av stark tillväxt av de känslomässigt förankrade minnescentra som möjliggör inprägling av minnen samt av de barkområden i frontalloben som förmedlar, tolkar och bygger upp omdöme och vaken reflexion. Dessförinnan saknas sådana möjligheter till episodiska minnen, varför rapporter om tidigare "minnen" röjer reminiscenser av annat slag, kvalitativt annorlunda än episodiska minnen. De är kanske framför allt kroppsligt förankrade och kan när de återges som "minnen" endast betraktas som ett slags rekonstruktioner, och därvid ett återgivande av omedvetna derivat, det Freud kallade täckminnen.

Min förståelse av det psykiska livets ursprung blir därmed en vision av ett under utvecklingen långsamt "uppvaknande" ur ett omedvetet fantiserande grundat på ännu oordnade kroppsförnimmelser som blandas med likaså oordnade förnimmelser från yttervärlden. Detta tillstånd kan beskrivas som att leva i en dröm.

Det tycks finnas neurofysiologiska data som stöder tanken om ett slags lustsökande funktion inom också det tidigaste anlagda centrala nervsystemet som sammanfattande av neurofysiologerna kallas "seeking systems" och som strävar efter struktur och sammanhang, inte minst i känslomässigt avseende, kanske med hjälp av nyckelstimuli, till exempel anblicken av moderns ansikte eller lukten av hennes bröst dit det nyfödda barnet söker sig. Hela detta förlopp tänker jag mig äga rum omedvetet och reflexmässigt som stimuli till modern som ger ett mångfasetterat gensvar som till största delen också tilldrar sig i det omedvetnas medium, alltså i ett slags gemensamt drömmande.

Den psykoanalytiska modell som närmast svarar mot det beskrivna förloppet torde vara Bions skildring av hur ostrukturerade betaelement strömmar in mot barnet från omgivningen och projiceras in i modern som utgör en container för dessa kaotiska element. Modern kan härbärgera dessa element och genom en form av projektiv identifikation reintrojicera dem till barnet som meningsbärande alfaelement, möjliggörande för barnet att hysa denna meningsfullhet och småningom själv förvärva förmågan att omvandla betaelement till alfaelement, något som Bion kallar alfafunktionen.

I Bions modell förefaller barnet i detta skeende oselektivt och passivt som mottagare av denna kaskad av obegripliga betaelement som i beskrivningen synes mig framförallt hotande och olustfyllda. Den neurofysiologiska kunskapen och spädbarnsobservation beskriver ett betydligt mer selektivt och målinriktat barn som strävar efter att få sina behov tillgodo-

sedda. En omedveten men grundläggande lustprincip förefaller här styrande där målet överlevnad synes överordnat allt annat.

I mina reflexioner kring växandet som resultatet av en utvecklande dialog mellan moderns inre och barnets finns föreställningen om en existentiell bekräftelse som en väsentlig del av moderns bidrag till att möta den appell som utsänds av barnets "seeking systems". I mitt tänkande tänds den första gnistan av medvetande i bekräftelsen, lämnande något spår i barnets inre, också om denna första gnista av medvetenhet nästan genast slocknar. Barnet sjunker så att säga tillbaka in i sin världsrymd av omedvetna kroppsliga funktioner och förnimmelser – in i sitt drömmande – till dess att nästa episod av uppväckande dialog och nästa bekräftelsegnista slår an mellan modern och barnet, och nästa medvetandespar bildas.

Den världsrymd av omedvetet psykiskt liv som barnet lever i och som framför allt präglas av kroppsliga rörelser, förnimmelser, impulser och stimuli formar i barnets psykiska liv ett slags dunkelt kärnmedvetande som enligt Damasio härör från de djupa hjärnstrukturer (mitthjärnan och förlängda märgen) som samlar och samordnar inkommande signaler från kroppens alla inre organ liksom från muskulatur och rörelseapparat. Kan det vara så att alla dessa samlade inflöden av signaler och stimulans av hormoner och transmittorer samlas i ett slags global och omedveten djup upplevelse av existens? Damasio tycker sig finna belägg för detta och kallar det ett "protosjäl" som närmast kan beskrivas som en omedveten upplevelse av ett "jag" som människan på ett djupt sätt delar med alla högre djur.

Innehållet i det omedvetna självet byggs sålunda på det här stadiet upp av huvudsakligen kroppsligt samlade signaler från kroppens yta och från dess inre organ som i hjärnans basala delar reglerar balans och styrning av det inre visceralaståndet, det vill säga balansen mellan de inre organens autonoma funktioner. Liknande signaler uppfattas i högre sensoriska kopplingar som känslor, i de kategorier som av neurofysiologer beskrivits som seeking systems lust/olust, fear systems och anger systems. Jag tänker mig att det kring dessa förnimmelser uppkommer omedvetna fantasier i anslutning till uppfångade känslökvaliteter kopplade till upplevelser av annanhet, tillfredsställelse vid bröstet alternativt upplevd smärta, obehag av ljus, mörker eller rädsla inför starka ljud.

Barnet svävar sålunda i ett hav av ett rikt känslomässigt och kroppsligt förankrat omedvetet fantiserade om vilket vi ingenting kan veta, men där jag tänker mig att Melanie Kleins

spekulationer om innehållet i fantiserandet har ett berättigande som en projektion av de symboler som den fantasifulla vuxna ser i det lite större barnets produkter i lek och fantasi. Därmed har de sitt berättigande som visioner av det ovetbara som kan sätta vår fantasi i rörelse men deras metaforiska natur får inte förväxlas med faktisk kunskap om vad små barn tänker. Donald Meltzer ger i *Dream-life* ett exempel på derivat av detta kroppsliga tänkande hos en psykotisk patient som i sina hallucinationer tydligt illustrerade upplevelsen av att befinna sig inne i moderskroppens anala regioner, i hennes sexualorgans område samt i ett senare skede i hennes andningsorgan och inne i hennes andedräkt. Dessa kroppsliga fantasier tog formen av vanföreställningar som ledde till att patienten först naken tog sig ner i stadens kloaksystem och förklarade att han jagades av nazister, därpå att han rymde från sjukhuset där han trodde att hotande och intensiva sexuella orgier pågick samt slutligen föreställningar om att luften på ett annat sjukhus var bemängd med en ljuvlighet som fick honom att andas "för mycket". Meltzer betonar med sitt exempel ett slags kvardröjande identifikationer med olika delar av moderskroppen.

Kanhända sådana tolkningar inte kan ge oss annat än en aning om innehållet i det omedvetnas kroppsligt förankrade fantasier och deras varierade drömlika framträdelseformer.

Uppvaknandet till medvetande och uppfattning om tid och rum ur detta hav av omedvetet fantiserande är en gåta vars lösning torde dölja sig någonstans i det som tilldrar sig i den utvecklande dialogen. Lehtonen talade vid den Nordiska psykoanalytikerkongressen i Göteborg år 2000 om "rämningen" i kroppsuppfattningen som ursprunget till en grundläggande önskan som utgör kärnan till en omedveten motivation. Denna önskan bildar i sin tur grunden för den psykiska enligt Lehtonen ovetbara verkligheten. Upplevelsen av en verklighet stärks när kroppsjaget överlagras med senare erfarenheter av kortvarig tillfredsställelse följt av ökad upphetsning eller eventuellt panik. Lehtonens tankegångar om rämningen som ett ursprung påminner om de tankelinjer i fransk psykoanalys som handlar om det Begär som föds ur upplevelsen av en grundläggande Brist.

Dessa psykoanalytiska spekulationer kring hur ett uppvaknande till medvetenhet kan medieras ur önskningar som tillfredsställs eller frustreras kan urskiljas i en modell som den utvecklande dialogen men också motsvaras i neurofysiologernas tal om betydelsen av "seeking systems" i ett lust/olustsamspel alternativt aktivering av "fear och anger systems" vid frustration.

Jag tänker mig att det relativa medvetna medvetandet

som gryr i den utvecklande dialogen ständigt är utsatt för attacker från det omedvetnas omgivande universum som inte förmedlas av moderns drömtänkande. Jaget behöver för sin existens ett mått av vakenhet och har till sitt förfogande en hel del resurser för att hålla borta påträngande demoner i form av hotande och förförande introjekt och påträngande önskeimpulser. Vi kan här urskilja en intrikat balans i den utvecklande dialogen mellan modern och barnet som medger för barnets jag att nå en tillräcklig grad av stabilitet i tillfredsställande bekräftelser men samtidigt ett mått av brist som underhåller ett fortsatt återfrågande. En del av det omedvetna detet torde utgöras av bortträngda önskeimpulser eller konfliktfyllda delar som hålls på avstånd av överjagets aktivitet. När uppmärksamheten slappnar, tröttheten sätter in, dyker det bortträngda upp som påminnelser om begärets tryck. Det omedvetnas universum tränger sig på!

De krafter som upprätthåller det medvetna självet tänker jag mig sålunda har sitt ursprung i den utvecklande dialogens känslomässiga och kognitiva bekräftelser. I senare utveckling kommer leken att få en växande betydelse och upprättandet av det Winnicott kallar mellanområdet. De första egna skapelser som barnet här åstadkommer möjliggör en första separation från det absoluta beroendet av moderns omedelbara tillfredsställelse av begären. Också när det gäller lekens centrala betydelse för utvecklingen av den inre världen har upptäckts neurofysiologiska och djurexperimentella belegg. Inte minst tycks lekandets lustfyllda och känslomässiga aspekter vara av betydelse för lekfull lösning av konfliktfyllda situationer.

Damasio har beskrivit hur en neurofysiologisk grundmekanism tycks vara upprättandet av "som-om-slingor" som i hjärnbarken imiterar de kopplingar som förbinder känslan med emotioner som uppstår i kroppens olika organ. Därmed ekonomiseras och förkortas hjärnbarkens associativa förbindelser. Jag tänker mig att upprättandet av sådana "som-om-slingor" är en generell mekanism som underlättar också införlivandet av till exempel leken och som också kan utgöra en fortsatt väg för utformning av symbolisering och språk, allt verktyg som möjliggör upprätthållande av medvetandet och medvetandet om medvetandet samt ett alltmer självständigt fungerande.

I en spekulativ vision har jag sökt förena dessa tankegångar i en skiss av hur vårt själv oavlatligt söker ta sig fram, simmande i ett hav av omedvetet universum, där som-om-slingor och olika impulser hålls tillbaka samtidigt som de är ständigt närvarande.

[bild infogas]

Det omedvetnas universum som omger oss och som vi står under ständig påverkan av befruktar också vårt tänkande och vår kreativa rörlighet samtidigt som det kan hota att över-svämma oss. Vi har möjlighet att träda i förbindelse med detta omgivande medium eller vi kan aningslöst vara offer för det och agera ut en del av de omedvetna fantasierna projicerade på omgivningen. Så sker också oavbrutet i samhälle och kultur, där vi presenteras för otaliga framställningar av vår eget omedvetna i film, reklam, litteratur, idrottsliga evenemang eller samtidshistoriska skeenden. Var och en tar in och identifierar sig med olika delar av sin yttre värld ur omvärldens kaos. Det jag kallar införlivandet är uttryck för hur subjektet kan i sin inre värld – sitt inre referenssystem – hantera det omedvetna universum som faktiskt också möter i yttervärlden. När det gäller kreativitet och kultur i samtiden kan detta illustreras av hur alla verksamma författare och konstnärer ticks vara inbegripna i ”det stora narrativet” som finns närvarande i en samtids kanon av olika konstarter. Från psykoanalytisk synpunkt handlar detta omedvetna deltagande i och påverkan av allt som pågår i samtiden – i tidsandan – till sådant som införlivas och sedan omtolkas till vars och en skapande konstverksamhets röst i samtiden. Av denna tidsanda är ingen samtidslevande individ opåverkad, vare sig som utövande konstnär eller som deltagande medborgare och kulturkonsument.

Denna tanke leder till visionen av att vi har att hantera ett omedvetet universum av introjekt och impulser i den inre världen och ett annat som tas in från den yttervärld som vi lever i. En dialog äger rum mellan dessa världar, där vårt införlivandes funktion och vårt själv ska orientera sig. Jag tänker mig här att införlivandets kvalitet har avgörande betydelse för den psykiska hälsan. Schafers beskrivning av de olika internaliseringsformerna antyder en utveckling med målet identifikation via inkorporation och introjektion. Inkorporationen hotar att utplåna möjligheten till egen identitet såsom i det av

Meltzer skildrade fallet. Introjekten införlivas inte utan lever sitt eget liv i den inre världen. Jag förstår det så att jagets kamp och förmåga att organisera ett fungerande medvetande beror av förmågan till införlivande genom identifikation, det vill säga igenkännande och bedömning av det som jaget förmår härbärgera och göra till sitt. Därtill krävs också tillräcklig förmåga till avvisande av det övriga som tränger sig på, vare sig detta sker inifrån det egna omedvetna eller från den kaotiska yttervärld som delvis speglar det inre. Samtidigt behöver den självständigt fungerande människan för sin psykiska hälsa fortsatt kontakt med det omedvetnas universum och en kommunikation med den genom ett slags inre dialog med utveckling av den drömska förmedling som kännetecknade den utvecklande dialogen med modern. Vi fortsätter således hela tiden att i någon mån leva i en dröm.

De funktioner som står till förfogande för det mänskliga psyket när det gäller att utvidga sitt medvetande och inte duka under inför det omedvetnas universums oavslutliga närvaro är drömmen, leken och skapandet, språket och symboliseringsförmågan.

Drömmen. Den nattliga drömmen synliggör för oss drömmare derivaten av det omedvetnas universum som i medvetandets frånvaro och motorikens bortkoppling tryggt kan pågå. Stundom äger någon form av bearbetning rum i själva drömmandet, ibland är det kanske inte så. Fragment av organiserande funktioner pågår under sömnen som härrör från det neurofysiologerna kallar the seeking system (som strävar till lusttillfredsställelse), eller andra organiserande system som sådana för fruktan, vrede eller flykt. Freuds grundläggande tanke om önskeuppfyllelsen som sker i drömmen har sin svarighet i dessa seeking systems som neurofysiologerna talar om och hans tanke om de upprepade skräckdrömmarna från *Bortom Lustprincipen* återfinner neurofysiologerna i aktivering av systemen för vrede eller fruktan. Solms (2002) beskriver bland annat i sin översikt om drömmandet att ny forskning visat att drömmandet inte alls tycks kopplat enbart till REM-sömnens regelbundet återkommande perioder utan också sker under den djupa sömnen, och framför allt äger rum i den REM-fria perioden strax efter insomnandet eller strax före uppvaknandet. Det omedvetnas universum strömmar in över oss när vi somnar och strax innan vi vaknar verkar vi vara halvt medvetna om att dagens kamp för att hålla medvetandet över ytan i havet av omedvetet kaos tar sin början. Jaget återetablerar sig om och om igen när dagen gryr.

Lek och skapande. Leken har som tidigare sagts avgörande betydelse för medvetandets uppvaknande ur det omedvetna

universum i vilket det lilla barnet kan sägas befinna sig. Leken handlar till en början om att lära känna den egna kroppen och utgör en integrerad del av den utvecklande dialogen med den med-lekande föräldern. Lusten och lusttillfredsställelsen kan ofta inte skiljas från leken. Lekandets infantila sexuella innehåll i lekan mellan mor och barn har målande belysts av Bollas. Bearbetningen av separationen och det Bollas kallar *det sexuella traumat* underlättas och görs uthärdligt genom detta kreativa lekande. Ingen har som Winnicott påpekat hur leken länkar samman den inre världen och den yttre och bäst kanske man kan beskriva det som en sammanlänkning av att uthärda både en överväldigande yttrevärlds kaos och en hotande inre världsinträngande okontrollerbarhet. Leken och skapandet blir här medel att upprätthålla en strimma av medvetenhet i omedvetenhetens dunkel.

Låt mig spekulera att många av våra stora konstnärer har drivits till skapande av en hotande och överväldigande inre värld av demoner och till synes okontrollerbara begär och skräckfantasier. Ingmar Bergman talar om och om igen om sina demoner, som han gett odödlig gestalt i *Gycklarnas afton*, *Det sjunde inseglet* där han låter Riddaren spela schack med Döden eller som han kanske allra tydligast oskadliggjort genom den brinnande figuren i *Fanny och Alexander* som förintar den onde fadern/biskopen. Strindberg höll stundom bara med möda ”makterna” i schack som han brottades med i *En dåres försvarstal*, återkom till i *Till Damaskus* och kanske tydligast beskrivit i *Inferno* eller *Ockulta Dagboken*. Konstnärer som Gustaf Fröding, Ernst Josephson eller Vincent van Gogh dukade så småningom under i olika former av kaos, som går att urskilja i deras senare verk. Parland (2000) har illustrerat hur Schumann i sin musik sökte bearbeta sina demoner men hur också han slutade sina dagar på hospital efter självmordsförsök.

Språket är ändå människans viktigaste funktion när det gäller att lyfta sig upp ur omedvetenhetens universum. Det lilla barnets lek med modern är samtidigt en första introduktion till språkljuden. I den utvecklande dialogen kommer de bekräftande benämningarna och fonemen som hänför sig till det egna självet att yppas av båda parter som något klart avskilt från den mullrade omgivningen. Spegeln i moderns ansikte och titt-ut-leken är förenade med starka lustupplevelser som verkar stärka igenkännandet och uppvaknandet till medvetande. Så småningom smälter språkinlärningen samman med leken och införlivas som alltmer av symboliskt tänkande och uppbyggnad av sofistikerade sakföreställningar kopplade till ordföreställningar, begynnelsen till ett abstrakt tänkande. Kanske man kan formulera det så att språket blivit ett villkor

för medvetandet och för orienteringen i tid och rum men att språket samtidigt förmedlar den nödvändiga kontakten med det omedvetna universum, vars innehåll gör medvetandet värt att upprätthålla.

I mitt tankeexperiment om att vi övervägande simmar i ett hav av omedvetenhet finns också den psykoanalytiska situationen med som en mycket speciell värld i vilken vi kan studera också de neurobiologiskt beskrivna processer som skildrats som system för sökande, lust, rädsla, ilska och skräck. Freud har formulerat hur psykoanalysen strävar efter att göra det omedvetna medvetet eller med hans andra topik de berömda orden "Wo Es war soll Ich werden". I mitt synsätt är den psykoanalytiska situationen en unik plats där både analytiker och analysand tillåter sig att sväva i ett omedvetet universum, men med bibehållande av tillräcklig kontroll för att tillåta en samtidig observation och utbyte av information kring dessa skeenden, främst genom de olika sätt på vilka de kommer till uttryck i överföring och motöverföring. Härvid sker enligt mitt tankeexperiment precis detta som Freud beskriver i *Psykoanalysens huvudlinjer* från 1938:

Under denna långsamma utveckling gick en viss del av detets innehåll över i det förmedvetna tillståndet och upptogs på så sätt i jaget. Annat stannade kvar oförändrat i detet som dess svårtillgängliga kärna.

Det Freud här beskriver är i första hand barndomsutvecklingen, men formuleringen tycks mig i lika hög grad gälla den psykoanalytiska processen, som likt barndomsutvecklingen har sin lagbundna gång, så som Meltzer har beskrivit det.

Blir då en större "del" av det omedvetna under psykoanalysen "medveten" och verkligen underkastad jagets kontroll? Jag tror inte det. Sannolikt är det så att vi alltjämt fortsätter att simma i ett hav av omedvetet också efter en aldrig så omfattande psykoanalys. Betydelsen av den psykoanalytiska processen är en annan. Liksom vi under barndomen via föräldrarnas förmedling och via det tillräckliga lekande som föräldrarna stimulerar oss till och som vi sedan fortsätter att utöva har kommit att kunna hantera alltmer av livets erfarenheter konfronterade med det inre livets olika behov och krav, kommer vi under en god psykoanalys att återuppleva och bättre lära känna just den här processen och kanske framför allt förvärva tillit till den.

Den skräck och de affekter som vi tidigt i barndomen är övertygade om att vi skulle komma att duka under för lärde vi

oss genom föräldrarnas hjälp att överleva. Övertygelsen om att det går att överleva torde också vara det viktigaste som växer fram under psykoanalysen, allteftersom vi blir bekanta och konfronterade med överföringar och motöverföringar. Övertygelsen om överlevandets möjlighet kanske är det allra viktigaste för det som Freud kallar *jaget* medan *detet* kan fortsätta att leva sitt eget liv, parallellt med allt annat, utan att vi går under.

Jag tänker mig att människor har olika sätt att bekanta sig med och försona sig med ödet att till största delen simma i en ocean av ett omedvetet universum. Beroende på trygghet och förtroenhet med medvetenhetens relativitet och de funktioner och medel som var och en har för sin orientering och som man har förvärvat under uppväxtens utvecklande dialog, kommer man att ha större eller mindre tillit till det egna rörelseutrymmet. En del av oss kommer att ägna huvuddelen av våra krafter till att hålla näsan över vattnet, andra försvinner under ytan.

Jag tänker att psykoanalysens viktigaste uppgift som behandling är att ge analysanden tillräcklig trygghet och mod att acceptera sin egen unika position i förhållande till sitt omedvetna och att vila i förvisningen att det omedvetna alltid fungerar oklanderligt.

De kulturella yttringarna synes mig vara mänsklighetens sätt att hålla en samhällelig balans mellan det omedvetnas demoniska universum och ett tillräckligt väl fungerande samliv mellan människor. Nobelpristagaren i litteratur Gao Xingjiang har vackert illustrerat sin syn på litteraturen i denna funktion. Låt mig avsluta denna framställning med att citera honom:

Jagets innersta kärna består av ett becksvart mörker, och om rebellen låter sitt jag expandera bortom all kontroll kommer han själv att uppslukas av det. Den här världen är så full av oväsen och jaget är så svagt och övergivet att min enda tillflykt blir skapandet, där jag kan observera världen och jaget på ett svalt och objektivt sätt.

Samhället behöver inte litteraturen. Den är bara en personlig sak, ett svagt ljud i en högljudd värld. Om vi inte drunknar i oväsen, dör vi i tystnad. Jag tror att litteraturen inte bara är individens utmaning av den omgivning i vilken han eller hon lever, utan också av döden. Och även om den bara innebär en obetydlig pose och inte kan förändra vare sig världen eller jaget, är den inte desto mindre en utmaning.

